

DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-51-41>

УДК 338.439.6(477)

Мельник Степан Івановичдоктор економічних наук, професор,
заступник декана факультету № 2,

Львівський державний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3782-5973>**Яремчук Ростислав Євгенович**

аспірант,

Львівський державний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3781-2374>**Stepan Melnyk, Rostyslav Yaremchuk**

Lviv State University of Internal Affairs

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ:
ТРАКТУВАННЯ ТА АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ****ECONOMIC SECURITY OF THE STATE:
TREATMENTS AND CURRENT CHALLENGES TODAY**

Анотація. В історичному плані економічна безпека держави, як складова національної безпеки, виокремилася та набула найбільшої пріоритетності лише в межах останнього десятиліття. На сучасному етапі теоретичні розробки проблематики забезпечення економічної безпеки в Україні провадяться в межах останніх тридцяти років, а їх характер вказує на спроби узгодити різні позиції та виробити осучаснений підхід. Для України спроможність протистояти військовій агресії Російській Федерації в значній мірі визначається станом й здатністю адаптувати національну економіку. Три роки протистояння відзначилися появою та відмінним впливом загроз щодо усіх складових економічної безпеки держави. Швидкий перебіг подій дозволяє відстежувати зміни, констатує необхідність як гальмування й ліквідації загроз, так й більш повного використання нових можливостей, які виникають завдяки безпековій вертикалі, зокрема міжнародній підтримці. Обґрунтовано, що така підтримка сприяє скороченню технологічного відставання, а оновлення військово-промислового комплексу може відіграти роль локомотиву у відновленні національної економіки.

Ключові слова: економічна безпека, економічна безпека держави, війна, загроза, держава.

Summary. Historically, the economic security of the state, as a component of national security, stood out and gained the highest priority only within the last decade. At the current stage, theoretical development of the issue of economic security in Ukraine has been carried out within the last thirty years, and their nature indicates attempts to reconcile different positions and develop a modernized approach. The purpose of the article is to summarize theoretical developments and analytical data in order to modernize the understanding of the economic security of the state. To consider the theoretical foundations of the economic security of the state, the following methods were applied: induction and deduction, comparison and systematization – in the study of the essential characteristics of the terms “security”, “economic security” and “economic security of the state”; synthesis and analysis – to characterize the essence of threats to the economic security of Ukraine in 2022–2024; morphological analysis – to clarify the significance of the impact of military aggression on the economic security of the state; abstract-logical – for theoretical generalizations and research conclusions. Four basic approaches in the interpretation of the economic security of the state are distinguished (protection from threats; achievement of national interests and progress in economic development; the ability to exist as long as possible despite changes in the environment; guaranteeing security for every citizen). It is substantiated that the economic security of the state should be perceived as an activity that is the basis of maintaining the stability of the national economy despite the appearance and change of the influence of any internal and external threats and provides for ensuring progress in achieving national interests through the effective use of available resources and targeted orientation towards the transition to the post-industrial society. It has been proven that for Ukraine, the ability to resist the military aggression of the Russian Federation is largely determined by the state and ability to adapt the national economy. Three years of confrontation were marked by the emergence and significant impact of threats to all components of the state’s economic security. The rapid course of events allows us to track changes, noting the need to slow down and eliminate threats, as well as to make fuller use of new opportunities that arise thanks

to the security vertical, in particular international support. It is substantiated that such support contributes to the reduction of the technological lag, and the renewal of the military-industrial complex can play the role of a locomotive in the recovery of the national economy.

Keywords: economic security, economic security of the state, war, threat, state.

Постановка проблеми. Питання економічної безпеки гостро стояло на усіх етапах існування України як суверенної держави. Сьогоднішній етап характеризується унікальністю, коли рівень цієї складової національної безпеки формує необхідну основу для збереження цілісності та переходу до нового етапу завдяки більш повній інтеграції в міжнародну структуру. Основою такої трансформації стало явне лідерство за кількома векторами: продовольча безпека із спроможністю досягнення цілей сталого розвитку на підставі ліквідації голоду у світі; експорт робочої сили на основі існуючої системи формування людського капіталу та отримання необхідних інвестицій у вигляді переказів трудових мігрантів для стабілізації економічної ситуації в країні; здобутий досвід протистояння на полі бою із більш чисельним супротивником за рахунок швидких темпів технологічного оновлення засобів захисту і нападу. За таких умов актуальним є перегляд засад забезпечення економічної безпеки держави шляхом вивчення існуючого досвіду та врахування поточних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні розробки стосовно забезпечення економічної безпеки держави провадили такі дослідники як О. Білорус [2], М. Герасимов [7], Б. Губський [3], І. Динник [4], Ю. Левенець [6], Д. Лук'яненко [2], Г. Пастернак-Таранушенко [5], А. Степаненко [7] та інші. В публікаціях зазначених на інших науковців реалізована спроба розглянути економічну безпеку держави виходячи із необхідності виконання завдань щодо збереження цілісності й розвитку такої соціально-економічної системи.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних напрацювань та аналітичних даних задля осучаснення розуміння економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базові засади забезпечення економічної безпеки держави були закладені в часи існування Античної Греції та Римської імперії завдяки практичним крокам, зокрема в частині захисту приватної власності, та їх теоретичного обґрунтування мислителями й філософами. Нагадаємо лише про Платона, який вбачав в державі систему, яка спроможна зберігати свою цілісність, в тому числі за рахунок захисту своїх складових, тобто громадян, хоча і за умови дотримання такими чітких правил узгодженого існування. Демокрит доводив, що лише держава може вважатися гарантом безпеки, тобто забезпечити захист та уможливити задоволення усіх потреб для своїх громадян.

На території сучасної України реальний прояв реалізації засад забезпечення безпеки державою був відображений в збірнику за назвою «Руська правда», де чітко встановлювалися покарання та обмеження за проступки різної важкості, а відтак визначалися обмеження, що дозволяло співіснувати значній кількості населення, при цьому формуючи потенціал для захисту від зовнішніх ворогів.

В період пізнього середньовіччя поширення набули ідеї Т. Гоббса, які безпосередньо стосувалися проблематики забезпечення економічної безпеки держави. Визначальними для подальшого розвитку безпекознавства були дві ідеї, тобто складання «суспільного договору» та прогрес у забезпеченні безпечних умов існування для кожного громадянина. Згаданий «суспільний договір» відображав нездатність кожної особистості самостійно забезпечити свою безпеку, коли у випадку узгодженості дій така ціль може бути досягнутою. Т. Гоббс доводив, що прагнення сформувавши безпечні умови для громадян виступає рушійною силою для технологічного й соціального поступу, тобто безпека є не лише результатом, але й мотивом. Б. Спіноза й Ж.-Ж. Руссо розглядали засади переходу до «громадського суспільства», коли акцент ставився на економічних параметрах досягнення й підтримки безпеки держави із необхідністю чіткого дотримання законів й приписів. Г. Гегель, розглядаючи характер процесу забезпечення безпеки на різних рівнях, тобто від індивідуума і до держави, доводив можливість досягнення необхідного й тривалого результату виключно на основі об'єднання зусиль, але через дотримання обмежень. Практичне втілення напрацювань вказаних та інших дослідників відбулося лише у 1776 р. в рамках затвердженої Декларації про незалежність США, де констатувалася можливість забезпечення безпеки існування кожного індивідуума лише державою. Подальший поступ в інтеграційному розумінні змісту понять «держава» та «безпека» відбулося в межах теорії «загального добробуту», створення якої було ініційовано в напрацюваннях Дж. Кейнса та продовжено Дж. Стречем, А. Пігу, Дж. Мюрдалем та іншими науковцями. Показовим, у відповідності до названої теорії, є трактування держави як «...1) сприяння позитивного впливу на приватний сектор шляхом регулювання і контролю... 2) проведення політики повної зайнятості і попередження економічних криз за допомогою системи планування і прогнозування... 3) здійснення політики соціальних послуг – соціальне забезпе-

чення, соціальне страхування, допомога хворим і старим людям і т.д. за рахунок чого досягається високий рівень життя суспільства» [4, с. 107]. Чітко прослідковується в кожній позиції цільова спрямованість на захист та уможливлення задоволення потреб представників усіх верств населення.

Зроблений історичний екскурс покликаний продемонструвати уже ранню орієнтацію державоутворюючих процесів на забезпечення безпеки громадян, коли йшлося про фізичних захист із наступним посиленням уваги до задоволення усіх потреб, що є можливим лише у випадку економічного поступу. Зазначений вектор набув максимального посилення та був практично застосований Ф. Рузвельтом при обґрунтуванні необхідності створення Комітету із економічної безпеки у 1934 р. Економічна складова національної безпеки отримала максимальний рівень пріоритетності через потребу гальмування кризи, яка охопила економіку США, та пошуку шляхів стабілізації ситуації, що було окреслено як «...гідне житло, добра освіта, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення» [6, с. 144]. Вважаємо за необхідне звернути увагу, що таке трактування не втратило, а набуло ще більшої актуальності сьогодні, адже йдеться про спроможність держави створити умови, за яких кожен громадянин, мотивуючись відчуттям захищеності, прагне посісти належне місце в суспільстві задля його розвитку, тобто відбувається синхронізація суспільних інтересів: власних та спільноти.

Вивчення змістового наповнення поняття «економічна безпека держави» активізувалося в Україні з початку 90-х років. Відтак більш як за тридцятирічний період відзначається певна трансформація поглядів, яку доцільно розглядати як продовження тих процесів, що мали місце з часів Античної Греції та Римської імперії, тобто постійного осучаснення згідно умов, що мають місце в країні та зрушень, які відбуваються в світовому економічному просторі. Нами було виділено лише чотири підходи. Такий хід викликаний спорідненістю поглядів та наявністю мінімальних відмінностей, коли ми собі ставили за мету виділити аспекти із наступним доведенням їх актуальності сьогодні, тобто в період російсько-української війни.

В межах першого підходу наголос ставиться на захисті від загроз, що можна вважати спадком розуміння загалом безпеки, яке було і залишається актуальним з давніх часів. Зазначене можна проілюструвати цитуванням позиції О. Білоруса, згідного якого йдеться про «...стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, здатність до розширеного самовідтворення та спроможний

задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, регіону, держави» [2, с. 36]. Відмінністю цього підходу, окрім захисту від загроз, є й чітке ранжування безпекових рівнів з доведенням, що досягнення цілей на кожному з таких сприяють заходи стосовно економічної безпеки держави, тобто саме вона є результируючою.

Прихильники другого підходу вбачають за доцільне ставити акцент на національних інтересах та поступі в економічному розвитку. Так, Б. Губський переконує, що економічна безпека держави характеризується спроможністю «...забезпечувати захист національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій» [3, с. 46]. Суттєву відмінність цього підходу від попереднього можна подати як надання переваги активності в безпековій діяльності на протигагу сталості з намаганням зберегти незмінність стану соціально-економічної системи. Зважаючи на те, що Україна прагне подолати технологічне відставання та слідує за країнами-лідерами у цифровізації економіки й переходу до постіндустріального суспільства, то саме активність повинна сприяти використанню кожної нової можливості. Для прикладу, російське вторгнення принесло дестабілізацію національної економіки, але підтримка партнерів у вигляді інвестування у виробництво зброї створює необхідний поштовх для відновлення у суміжних з військово-промисловим комплексом секторах. Сприяння виробництво зброї для власних потреб й наступного нарощування експорту завдяки пропозиції споживачам апробованих в бойових умовах високотехнологічного продукту потребує консолідації зусиль органів державної влади та бізнесу.

В основу третього підходу покладені засади існування кожної соціально-економічної системи, тобто такі, що визначають її спроможність максимально довго існувати попри зрушення в навколишньому середовищі. М. Герасимов, використовуючи положення системного підходу, доводить, що економічна безпека держави являє собою «...стан економіки, що забезпечує її зовнішню незалежність і внутрішню стабільність» [7, с. 39]. Можна погодитися з домінуючою позицією економічної безпеки серед інших складових національної безпеки, а відтак необхідності підтримання стійкості національної економіки для збереження незалежності держави, зокрема в період реалізації загроз стосовно воєнної безпеки.

В четвертому підході, на відміну від попередніх, відображено моменти, що були закладені дослідниками Античної Греції та Римської імперії, коли держава виступає в ролі гаранта безпеки

для кожного громадянина. Г. Пастернак-Таранушенко обґрунтовує доцільність сприймання економічної безпеки держави через «...створення і розвиток умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту мешканців» [5, с. 17]. Перелік цільових орієнтирів не можна вважати вичерпним, скоріше йдеться про базові вектори, що вимагають особливої уваги.

Здійснений огляд історичних підвалин та сучасних засад сприйняття економічної безпеки держави дає підстави стверджувати, що: по-перше, досліджуване поняття характеризується постійним осучасненням змісту, при цьому незмінним залишається розгляд держави як гаранту безпеки відносно усіх нижчих безпекових рівнів; по-друге, чисельними є групи прихильників сталого й динамічного поглядів, коли перший відображає поточну стійкість попри суттєвість впливу загроз, а другий – характеризується активністю щодо умов забезпечення безпеки та здатністю використовувати нові можливості; по-третє, результуючий характер встановлює підстави для збереження підконтрольності стосовно інших складових національної безпеки, зокрема на хід військових дій безпосередньо впливає економічний потенціал та спроможність консолідувати усі ресурси для захисту національних інтересів. Відтак економічну безпеку держави доцільності сприймати як діяльність, яка є основою підтримання стійкості національної економіки попри появу та зміну впливу будь-яких внутрішніх і зовнішніх загроз та передбачає забезпечення поступу в досягненні національних інтересів через ефективне використання наявних ресурсів й цільову орієнтацію на перехід до постіндустріального суспільства.

Зроблений нами наголос на існуванні передумов та необхідності осучаснення змісту економічної безпеки держави повинен бути початковим пунктом в сучасних умовах, які формуються під впливом військової агресії Російської Федерації. Відтак в подальшому нами будуть розглянуті зміни із підтвердженням чи спростуванням того узагальнення, що було зроблено стосовно поняття «економічна безпека держави».

Для формування загального уявлення про масштабність впливу військової агресії на економічну безпеку держави зазначимо, що у 2021 році ВВП становив 200 млрд дол США, аналітики Світового банку прогнозували його зростання у 2022 році на 3,2%, а фактично відбулося скорочення на 45,1%. Характер деструктивного впливу спробували окреслити фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, які залучили експертів для визначення ключових загроз, які виникли чи набули більш суттєвішого впливу у 2022–2023 рр. Усі загрози були згруповані за основними складовими економічної безпеки держави. Результати

засвідчили, що частка загроз стосовно соціальної безпеки була максимальною – 22%, коли стосовно фінансової – 16% та макроекономічної – 14% [1]. Підґрунтям таких висновків експертів стала значна кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб. Жодна міжнародна організація не може вказати точну кількість українців, які знайшли притулок в інших країнах, оскільки такі процеси були частково сумісні із активністю трудових мігрантів. Певною орієнтацією можуть бути дані Міжнародної організації праці, згідно яких у травні 2022 року офіційно в країнах ЄС зареєструвалися 5,1 млн українських біженців і ще близько 8 млн були змушені переїхати у відносно більш безпечні західні області України [8]. Деяко ширший розгляд змісту величини вказаних показників дає змогу зробити узагальнення стосовно рівня і якості життя населення як одного із індикаторів економічної безпеки держави. Важливим є не лише сам факт значної кількості громадян, які повинні були покинути свої домівки, але також знищення майна та втрату роботи із наступним ускладненням можливості задоволення потреб. В цьому контексті доречно згадати і про споживчу інфляцію, рівень якої за підсумками 2022 року склав 26,6%. Загалом представлені дані вказують, що у 2022 році дійсно найбільш суттєвіший вплив мали загрози стосовно соціальної складової економічної безпеки держави.

У 2023 році відбулася певна стабілізація економічної ситуації, тобто не було досягнуто рівня 2021 року, але приріст ВВП уже склав 5,3%, що можна частково пов'язати із нарощуванням обсягів міжнародної фінансової підтримки, певним пожевленням внутрішнього споживчого попиту, нарощуванням обсягів промислового виробництва, зокрема зброї та продукції військового призначення. Ринок праці ознаменувався радикальною зміною, коли критично високий рівень безробіття трансформувалася у неспроможність задовольнити попит в робочій силі. Відзначається подальший дисбаланс зовнішньоекономічної торгівлі через існуючі і надалі обмеження в транспортуванні продукції вітчизняного виробництва через морські порти. Стосовно продовольчої безпеки фіксувалися одночасно як обмеження у виробництві сільськогосподарської продукції через бойові дії та підвищену мінну небезпеку, так і зниження купівельної спроможності населення із нездатністю задовольнити попит в збалансованому й корисному для фізичного й розумового розвитку харчуванні.

За результатами проведеної Світовим банком третьої швидкої оцінки, що охоплювали період з лютого 2022 року по грудень 2023 року [9], сумарні витрати на відновлення на вказану кінцеву дату склали орієнтовно 486 млрд дол. США. Важливо підкреслити, що ці дані не враховують тих змін, що

мали місце уже у 2024 році, коли інтенсивність військового протистояння не зменшилася, хоча і було частково локалізовано не території Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. Сьогодні ж можна стверджувати, що Україні вдається підтримувати оборонний потенціал за рахунок використання усіх внутрішніх резервів та певної стабільності у міжнародній підтримці на підставі поступового утвердження нашої країни як гаранта продовольчої та військової безпеки на міжнародному рівні. Потрібно визнати, що соціальна сфера фінансується за рахунок іноземних грантів, що знижує вагомість впливу військової агресії на фізичний й психологічний стан кожного громадянина. Економічна підтримка України розглядається іншими країнами як більш вигідне інвестування в уже існуючий варіант ліквідації загроз, коли будь-який інший перебіг подій буде передбачати їх безпосередню участь із усіма можливими наслідками. Такі тези відображають появу нових можливостей, які, за вдалої міжнародної політики, можуть забезпечити приріст іноземних інвестицій із більш швидкою модернізацією економіки України.

Висновки. Російсько-українська війна триває з 2014 року, але максимальної масштабності вона набула з початку 2022 року. Незаперечним є вплив військових дій на економічну безпеку держави, що реалізовується у появі та зміні суттєвості впливу загроз. В межах трьох років фіксується відмінна вагомість впливу окремих загроз. Підтвердження набувають ієрархічні зв'язки, тобто, для прикладу,

особистої безпеки громадян та економічної безпеки держави. Стабілізації економічної ситуації в Україні як необхідної основи для підтримання оборонного потенціалу сприяли програми міжнародної соціальної підтримки. Зростання величини інвестицій у військово-промисловий комплекс не лише уможливило нарощування виробництва зброї, але подолання існуючого раніше технологічного відставання із формуванням підґрунтя для посідання лідируючих позицій у сфері високо-технологічного виробництва. Сьогодні дані щодо величини іноземних інвестицій як і щодо обсягів виробництва в секторі військово-промислового комплексу є недоступними, але поступ знаходить відображення у зростаючій технологічній перевазі українських захисників над ворогом, що дозволяє компенсувати нерівність у живій силі.

Шляхом відстеження змін поглядів на зміст поняття «економічна безпека держави» було обґрунтовано авторську позицію, основні аспекти якої знаходять підтвердження у поточній ситуації домінування фактору військової агресії і можливості виживання за рахунок ефективного використання наявних ресурсів й цільової орієнтації на перехід до постіндустріального суспільства. Подальші дослідження доцільно спрямувати на уточнення вагомості впливу ключових загроз для моделювання й розроблення відповідних заходів, що повинні передбачати захист та більш повне використання усіх можливостей, зокрема в межах безпекової ієрархії.

Список використаних джерел:

1. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v> (дата звернення: 09.12.2024).
2. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація та безпека розвитку: монографія / наук. ред. О.Г. Білорус. Київ : КНЕУ, 2001. 415 с.
3. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан та стратегія забезпечення. Київ : ДП «Укранархбудінформ», 2001. 122 с.
4. Динник І.П. Становлення взаємовідносин держави та суспільства: історико-методологічний аналіз. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 10. С. 106–109.
5. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. Київ : Кондор, 2002. 302 с.
6. Політична енциклопедія / ред. кол. Ю. Левенець та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 645 с.
7. Степаненко А., Герасимов М. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2002. № 2. С. 39–54.
8. Nearly 5 million jobs have been lost in Ukraine since the start of the Russian aggression, says ILO. ILO. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_844625/lang--en/index.htm (дата звернення: 09.12.2024).
9. UKRAINE. Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. February 2024, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL: <https://documents.worldbank.org/pt/publication/documents-reports/documentdetail/099021324115085807/p1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a> (дата звернення: 09.12.2024).

References:

1. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen (2024) Aktualni vyklyky ta zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Current challenges and threats to the economic security of Ukraine under martial law]. Available at: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v> (in Ukrainian)

2. Bilorus O. H., Lukianenko D. H. (2001) *Hlobalizatsiia ta bezpeka rozvytku* [Globalization and development security]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
3. Hubsnyi B. V. (2001) *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiia vymiru, stan ta stratehiia zabezpechennia* [Economic security of Ukraine: measurement methodology, status and strategy for ensuring it]. Kyiv: DP "Ukrarkhbudinform". (in Ukrainian)
4. Dynnyk I. P. (2017) Stanovlennia vzaiemovidnosyn derzhavy ta suspilstva: istoryko-metodolohichni analiz [The formation of relations between the state and society: a historical and methodological analysis]. *Investytii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, no. 10, pp. 106–109. (in Ukrainian)
5. Pasternak-Taranushenko H. A. (2002) *Ekonomichna bezpeka derzhavy. Statyka protsesu zabezpechennia* [Economic security of the state. Statics of the process of ensuring]. Kyiv: Kondor. (in Ukrainian)
6. Levenets Yu. (2011) *Politychna entsyklopediia* [Political Encyclopedia]. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo. (in Ukrainian)
7. Stepanenko A., Herasymov M. (2002) Otsinka ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta yii rehioniv [Assessment of the economic security of Ukraine and its regions]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, no. 2, pp. 39–54. (in Ukrainian)
8. ILO. Nearly 5 million jobs have been lost in Ukraine since the start of the Russian aggression, says ILO. Available at: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_844625/lang--en/index.htm
9. UKRAINE. Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. February 2024, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. Available at: <https://documents.worldbank.org/pt/publication/documents-reports/documentdetail/099021324115085807/p1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a>

Стаття надійшла до редакції 13.12.2024